

## ÇOCUKLUK VE ÇOCUKLUĞUN SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA ÇOCUK HAKLARI

### Childhood and Children's Rights in the Context of Sociology of Childhood

*Sevinç Güçlü\**

#### Öz

Bu makalede, çocuk kavramı, çocukluk, çocukluk dönemi sosyolojisi, çocuk hakları, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Türkiye'de çocuk haklarının durumu ve çalışan çocuklar üzerinde durulacaktır. 20.yüzyılda çocuk ve çocukluk önemli kavramlardır. Çocukluk sosyal ve politik bir konu olup toplumun sosyal ve politik hedefleri ile ilgilidir. Çocuklar sosyal bir grup olarak sosyolojinin en önemli çalışma konularından biridir. Çocuk gelişimi ve sosyalizasyon konusunda geniş ve güçlü bir bilgi yığını vardır. Çocukluk doğal değil sosyal bir inşadır. Çocukluğun sosyolojisi genel olarak haklar yelpazesinde çocuğun statüsünü iyileştirecek önlemleri önerir. Çocukluğun sosyolojisi çocuğu bir mülkiyet olarak değil bir birey olarak ele alır. Bu makalede dünyada ve Türk toplumunda çocuk hakları ele alınarak hukuk sisteminden örnekler verilmiştir. Çalışan çocuklar problemi ve çalışan çocukların hakları ele alınmıştır. Çocuklara daha iyi bir dünya için çocuk haklarının önemsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Çocuk, Çocukluğun sosyolojisi, Çocuk hakları, Çalışan çocuklar

#### Abstract

In this article, will be focused on the child, the childhood, the sociology of childhood, the children's rights, The United Nations Convention on the Rights of the Child, the situation of children's rights in Turkey and the working children's. The concepts of children and childhood are very important in the twentieth century. Childhood is social and political issue. They drive from social and political goals of society. There is a large and powerful body of knowledge on child development and socialization. Childhood is not a natural phenomenon and it is a social construct. The sociology of childhood generally can offer preventions to improve the status of children using a rights agenda. The sociology of childhood must see children as persons, not as a property. In this

---

\* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.  
sguclu@akdeniz.edu.tr

article,it was examined children's rights in world and Turkish society.It was given examples from Turkish law system. It was examined the problem of working children and working children's rights. We must consider important children's rights,for a better world for children.

**Keywords:** Children, Sociology of childhood, Children's rights, Working children

## GİRİŞ

Bu yazıda, çocukluk ve çocukluğun sosyolojisi bağlamında çocuk hakları ele alınacaktır. Bir sosyal kategori olarak çocuk, çocukluk düşüncesinin gelişimi, çocuk hakları hareketi, çocuk hakları kavramı, çocukluk sosyolojisi başlıkları ele alınacaktır. Günümüzde küreselleşme, göç ve kentleşme süreci ile birlikte çocukların yaşamları daha da zorlaşmış, çocuğa ilişkin pek çok sosyal problem ortaya çıkmıştır. Çalışmada, çocukluk ve çocuk hakları düşüncesine bağlı olarak çocuğa ilişkin sosyal problemlere de değinilecektir.

## ÇOCUKLUK VE ÇOCUK

Çocukluk, hem evrensel bir deneyimdir hem de kültürlere özgüdür. Her toplumun varlığını sürdürebilmesi için çocuklarının olması, onları yetiştirmesi gerekir ve her birinin de çocukları korumaya yönelik kendine özgü yöntemleri vardır. Her kültür, çocukların neye benzediğine ilişkin görüşlerini ve kendi geleceğine dönük kültürel vizyonunu gerçekleştiren çocuklarla ilgili uygulamalarını göstermede kendine özgü yöntemler tasarlar, bir gelişim evresi olarak çocukluğu farklı bir biçimde tanımlar ve bölümlendirir. Bunun ötesinde, her birimiz bir çocukluk yaşadık ve bu yüzden çocukluğun ne olduğu ve neye benzemesi gerektiği ile ilgili bir imgeye, duygusal olarak sıkı sıkıya bağlıyız. (Fass,2003, 963- 977)

İnsan, canlılar arasında bebeklik dönemi en uzun süren canlıdır. İnsanın gelişmesi bu süre içindeki sosyal çevresi ile etkileşimine bağlıdır. Toplumsal kontrolden haberi olma ve ona uyma süreci çocuğun ana-babası ve diğer aile üyeleri ile ilişkilerinde başlar. Çocuk yaşitları ile zaman geçiren yetişkin dünyasının yasaları ve yaptırımlarını öğrenmek zorunda kalır. Toplumsallaşma denilen bu süreçte ilk önce ana-baba çocuğu başkalarının haklarına duyarlı olmaya şartlandırır. Sonra okulda şartlandırmalar devam eder. Yetişkinler çocukları kendi dünyalarının vazgeçilmez ama boyun eğen bireyleri haline dönüştürmek için olağanüstü çaba harcar. Çocuk haklarının en fazla sınırlandırıldığı ve istismar edildiği kurumları da ellerinde tutarlar (Okul, Yetiştirme Yurdu, Mahkeme... vb.).Çocuk nedir sorusunun yanıtını toplumların tarihsel ve kültürel kimliklerinde bulabiliriz. Turnbull, Mbuti Pigme Topluluğu üzerinde

yaptığı çalışmalarda, çocuk tanımının göreceli olduğunu savunmuştur. Günümüzde en yaygın çocuk tanımı "Yetişkin Olmayanlar" şeklindedir. Bu dönem bebeklikten on sekiz yaşına kadar devam eder (Nurgül Çetinkaya,1997, 77- 82)

Çocukluk yaşam sürecimizin doğal ve değişmez halkalarından biridir ve sosyo-kültürel bir kavramdır. Bu nedenle diğer toplumsal kavramlar gibi norm ve değerlere göre belirlenir. Hem çocukluk yaşantısı hem de çocukluk kavramı yüzyıllar boyunca değişim göstermiştir. Çocukluk anlayışında ekonomik ve çevresel koşullara bağlı olarak meydana gelen değişimler çocukların toplumsal koşullarını da etkilemektedir. Çocukluk sadece biyolojik bir kavram değil psikolojik, sosyolojik, tarihsel bir kavramdır.

Tarihsel süreçte çocuk kavramına bakıldığında, Antik Yunan döneminde ve ortaçağda çocukluk kavramlarına rastlanmamaktadır. Fransız nüfus bilimci ve sosyal tarihçi Philippe Aries'e göre(1962 yılında yazdığı Centuries of Childhood adlı kitabında) çocukluk değişmez bir biyolojik kategori değil, toplumsal bir kategoridir ve 15. ve 16.yüzyıllardan önce bilinmemektedir. Ancak Aries, Ortaçağ toplumunda çocukluk kavramının bulunmadığını söylerken, bunun çocukların terk edildiği, ihmal edildiği, sevilmediği anlamına gelmediğini özellikle vurguluyordu. (Mine Tan,1994,18) Aries, batıda çocukluğun tarihine ilişkin ünlü çalışmasında, Ortaçağ boyunca çocukların, çalışma da dahil hemen her yetişkin etkinliğine katılmakta olduklarına; bu dönemde yetişkinlikten farklı bir çocukluk anlayışının bulunmadığına işaret eden kanıtlar sunmaktadır. Artan refah düzeyi ve bilimsel ilerlemeler çocukların yaşamda kalma olasılıklarını yükseltmeye başlamıştır. Çocuklarını erken yaşta yitirmek durumunda kalmayan, onların yaşamda kalabilmelerinin ilahi değil, beslenme, tıbbi bilgiler ve özenli bakım gibi dünyevi nedenlere bağlı olduğunu anlamaya başlayan toplumsal kesimlerde, bilim ve teknolojiye duyulan güvenle birlikte, çocuklara ve çocuk yetiştirmeye verilen önem de artmaya başlamıştır. Bu kesimlerde ebeveynler, erkenden yitirmek zorunda kalmadıkları için çocuklarına sevgiyle bağlanmaktan korkmamaya başlamışlardır. (Zeytinoğlu,2001, 9- 10)

P. Aries geleneksel toplumda çocukluğun beş niteliği olduğunu belirtmektedir: Çocuklar genellikle aile dışında büyür. Aileler çocuk konusunda ilgisizdir. Çocukluk zamanları ve mekanları yetişkinlerden ayrılmamıştır,çocuk büyüklerle oynar ve uyur,eğitim toplulukla temasla olur. Çocukluk duygusu azdır,çocukla yetişkin arasında niteliksel olarak büyük fark algılanmaz. Doğumların sınırlaması konusu pek bilinmez. 20 .yüzyıla doğru ise,eşler arasında ve ebeveyn ile çocuklar arasında duygusal yaşam öncelik kazanmıştır.bunun nedeni ise çocuk ölümlerinin azalmaya başlamasıdır.Çocuğu

iyi bir yere yerleştirmek, toplumsal olarak çocuğun yükselmesini sağlamak amacıyla çocuğu biçimlendirme konusunda ki endişe ve bunun okul tarafından gerçekleştirilmesi, çocuğun yetişkinler dünyasından kopması, çocuğun kendi başına bir varlık gibi algılanması, ilgisizliğin yerini eğitimin alması sözkonusu olmuştur. Doğumlar sınırlanmaya başlanmıştır. (Sayın, Önal, 1990, 127-128)

Tarih içinde çocukluk kavramını ilkçağdan itibaren ele alacak olursak, Aristo, insan yaşamında çocukluğu bir felaket olarak sunuyordu. İnsan yaşamını tehlikeye sokabilecek her türlü zorluklar, hastalıklar, kazalar arasında çocukluk dönemi de bulunuyordu. Çocuk, hareketlerinde aklını kullanmadığı için erdeme ulaşamazdı. Çocukluk kendi haline bırakılacak olursa, mutsuzluk ve huzursuzluktan ibaretti. Augustin, yüzyıllarca etkisini sürdürecektir anlayışında, çocukluğu günahkarlıkla niteliyordu. Augustin'e göre, bebeğin, annesinin memesine saldırması bile, kıskanç olması, kimseyle bir şeyini paylaşmak istememesi gibi günahkarlığının belirtisiydi. Augustin, çocuğun iyiliğe yatkınlığını da onun zayıflığına bağlamaktadır. Ortaçağda (yaklaşık olarak M.S. 500- 1500 yılları arası) çocuk minyatür bir yetişkin olarak görülüyordu. O dönemde, doğum ve bebek ölüm oranları çok yüksek olduğu için, altı yaşından küçükler, ailenin bir üyesi gibi dahi görülüyordu. Philippe Aries'e göre, Ortaçağ'da bir bebek kundaktan çıkar çıkmaz yetişkin yaşamının bir parçası olur, aynı oyunları oynar, toplumsal yaşamı ve giyim biçimini paylaşırdı. Çocuklar ne ayrı tutuluyor ne de özel bir kategori olarak tanımlanıyordu. Bütün ortaçağ boyunca, ressamlar, "inanılmaz bir şekilde", çocukları anasının kucağında bir büyük adam minyatürü olarak çizmişlerdir. Fransa'da 1639'da yayınlanan bir bildiri ile, babalar, kendilerine kötü davranan çocuklarını yargılamadan hapsedirme yetkisini elde ediyorlardı. Cezanın süresini ve cinsini tespit eden babaydı. Dolayısıyla ana-babalar ile çocuklar arasında herhangi bir duygusal yakınlık söz konusu değildi. 18. yüzyıl ortalarında, Voltaire, Diderot ve Helvetius gibi aydınlanma düşünürleri, çocukluğu, şeytanın üzerinden elini çekmediği, kötülüğe ve günaha sürekli bir eğilim değil, bir saflık dönemi olarak sunmaya ve tanıtmaya çalışıyorlardı. Ortaçağ çocukluk anlayışı, Hıristiyanlığın "insanın günahkâr olarak doğduğu" savı üzerinde biçimlenmişti. Çek Pedagog J. A. Comenius (1592- 1671) tarafından, eğitim; ruhbilim verilerine dayalı olarak ilk defa tasarlanarak, ortaçağ eğitimine ve dolayısıyla çocukluk anlayışına vurulan ilk darbelerden birisi oldu. Bu zihniyet değişimi, J. Locke'un (1632- 1704) tabula rasa ilkesiyle sarsılmaya, J.J. Rousseau'nun (1712- 1778) Emile'i ile ortadan kalkmaya başladı. Locke, insan doğduğu anda boş bir levha gibidir diyerek insanın doğuştan günahkar olduğu inancını sarsmıştı. Emile ile birlikte, çocuğun yetişkinden farklı, kendine has bağımsız bir varlık olduğu gerçeği yavaş yavaş batı eğitim kurumlarının yapı ve anlayışını ailenin ve devletin çocuğa bakışını

değiştirmeye başladı. J.J. Rousseau Emile’de okuyucuya şöyle seslenir: Babalığın gereklerini yerini getirmeyecek bir insanın baba olmaya hakkı yoktur. Çocuklarını beslemek sorumluluğunu bir babanın üzerinden atması için ne yoksulluk, ne iş gücü, ne de etraftan utanma gibi mazeretler geçerli sayılabilir. Bu sözler, ancak ortaçağ çocukluk anlayışının ne olduğu bilindiğinde anlamlı hale gelmektedir. Zamanına göre, bu sözler devrim niteliğinde, statükoya (dolayısıyla kiliseye) bir başkaldırı olarak düşünülmelidir. Çocukla belli bir yakınlığı gerektiren aile ilişkileri ilk olarak burjuva ailelerinde doğmaya başladı. 17. yüzyılda yazılmış birçok anı kitabında, burjuva ailelerinin çocuklarına gösterdiği yakınlıktan, şaşkınlıkla bahsedildiği görülmektedir. Çocuklarıyla ilgilenen, onları seven ve değer veren bu burjuva aileleri,(geleneysel) çocuk eğitimini alt üst etmekle suçlanıyordu.(Yapıcı ve Yapıcı,2004)Rönesans ile birlikte bireyin “yüce değer”i keşfedilmiş ve dolayısıyla bu dönemin, çocukluğa farklı bir anlam yüklemeye başladığı etki olmuştur.(Lukes, 2006:59’dan aktaran, Sormaz,Yüksel, 2012: 993)Çocukluk ile yetişkinliğin birbirinden ayrılması yüzyıllar sürse de günümüzde sınırların yine belirsizleştiğini savunan yazarlar da vardır. Postman,Çocukluğun Yokoluşu adlı eserinde(1982), çocuklukla yetişkinlik arasındaki göreceli ayırımın giysilerden,dil,tavır,tutum,davranış ve beklentilere kadar önemli ölçüde azaldığını ileri sürmekte ve günümüzdeki teknolojik ve sosyo-kültürel değişimin çocukluğu,korunması güç bir toplumsal yapıya nasıl getirdiğini ayrıntılı örnekler vererek açıklamaktadır. Ona göre medya bu farkların ortadan kalkmasında etkili olmuştur. (Kaya,2011,110)

Franklin’e göre çocukluğa ilişkin beş noktayı ortaya koymak gerekiyor: Birincisi çocukluk herhangi sabit bir döneme ait tek bir evrensel deneyim değildir. Daha çok tarihsel olarak değişen kültürel bir yapıdır. İkincisi, iki yaş grubu arasındaki ayırım çizgisi yalnızca keyfi değil, aynı zamanda tutarsızdır. Üçüncüsü, çocuklar negatif bir şekilde “yetişkin olmayanlar” olarak tanımlanırlar. Çocukluk ilk bebeklikten onsekiz yaşına kadar geniş bir yaş dönemini kapsıyor ve bu uzun süre son derece çeşitli ihtiyaçları, yetenekleri ve potansiyelleri içeriyor. Dördüncüsü,”çocuk” terimi kronolojiden çok iktidarla ilgilidir. Terim belli bir yaşa işaret etmekten çok bir iktidar ilişkisini belirtme eğilimindedir ve başlangıçta düşük statüye sahip olanları tanımlamak için kullanılmıştır. Beşincisi, çocukluk oldukça yeni bir buluştur ve tarihçilerin çoğu Plumb’un şu yargısını onaylayacaktır:”Çocukluk düşüncesi son 400 yıla ait bir Avrupa icadıdır”.Holt, çocukluğun yaşamın özel bir evresi olarak bu şekilde tanımlanmasının modern toplumun yaş bölümleriyle ilgilenme konusundaki genel eğiliminin bir parçası olduğu gözleminde bulunuyor. Doğumdan ölüme kadar kesintisiz bir gelişim bölünmezliği olarak ele alınmak yerine yaşam bir evreden diğerine geçişe bir krizin eşlik ettiği bir dizi evreye bölünüyor. Öyleyse çocukluk”

yaşam eğrisini, bu bütünlüğü, birine çocukluk diğerine yetişkinlik ya da olgunluk denilen iki bölüme ayıran yapay bir dönemdir.(Franklin,1993,21-23)

20.yüzyılın egemen çocuk paradigması üç temel varsayıma dayandırılıyor:

1) Çocuklar yetişkinlerden farklıdır ya da çocuklar özel bir biyolojik kategori oluştururlar.

2) Çocukların yetişkinliğe hazırlanması-yetiştirilmesi-gerekir ya da yetişkinlik bir kazanımdır.

3) Çocukların yetiştirilmesi sorumluluğu yetişkinlere aittir.

J.Piaget,K.Horney,J.Bruner,H.S. Sullivan,L.Kohlberg gibi çağdaş psikologların da ,F.Froebel,J.Pestalozzi,M.Montessori,A.Gesell ve A.S. Neill gibi pedagoğların da bu paradigmadan etkilendiği görülüyor.20.yüzyıl çocuk paradigması 18.yüzyıl Aydınlanma'sından,bir yandan Rousseau'dan,bir yandan da Locke'tan esinleniyor.J.J.Rousseau'nun Emile'de (1792) yansıyan ve “ Romantik Çocuk Anlayışı” diye nitelenen görüşleri iki önemli vurgu taşıyor: Çocuğun yalnız şu ya da bu amaç için değil,kendi başına önemli olduğu,yetişkinden farklı,özgün ve değerli psikolojik özellikler taşıdığı,çocukluğun doğaya-tabiat haline-en yakın yaşam evresi olduğu. Rousseau'ya göre çocuk vahşi bir çiçektir. Çocuğun kendiliğindenliği, doğallığı, sevinci ve saflığı yüceltilmesi gereken özelliklerdir. Eğitim, çocuğun organik ve doğal gelişimini bozmayacak biçimde verilmelidir. Rousseau'ya göre aslında eğitim bir tür eksiltme sürecidir, yetişkindeki kusurların nedeni de hatalı eğitimden kaynaklanır. J.Locke, çocuğu geleceğin yurttaşı olarak niteler ve çocuğun düşünsel gelişimini ve özdenetimini bu modele göre gerçekleştirecek bir yetiştirme biçimi önerir. Zihni doğuşta bir tabula rasa olarak gördüğü için de, üstüne yazılacak olanlardan sırasıyla anne-babaları,öğretmenleri ve devleti sorumlu tutar.(Tan,1994,11-12)

Çocukluğun tarihi incelendiğinde, sosyolojik anlamda, her toplumun ve toplumsal dönemin çocukluk anlayışının farklı olduğu, tek bir çocukluk anlayışının olmadığı, çocukluk kavramının kız ve erkek çocuk, zengin ve yoksul çocuk, köylü ve kentli çocuk açısından ,yasalarla toplumsal durumlar arasında çocuğa bakış ve algılayış açısından farklılıkların olduğu görülmektedir.

## **ÇOCUKLUĞUN SOSYOLOJİSİ**

Batılı sosyologlar çocukluğu yeniden düşünmek ve analiz etmek gerektiğini, ancak bu şekilde çocuk haklarının doğru olarak anlaşılabilceğini belirtmektedirler. Ancak bunun güç bir iş olduğu da belirtilmektedir. Bunun en

önemli nedenlerinden biri çocuk gelişimi endüstrisidir. Çocuk gelişimi hakkında bir bilgi piyasası vardır. Avukatlar, doktorlar, sosyal çalışmacılar, eğitimciler ve akademisyenler, çocuk gelişimi hakkında çalışırlar. Çocuk gelişimciliğinin küreselleşmesi gibi bir tehlike vardır. Stephens'a (1995) göre Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, başat Avrupa kavramlarıyla oluşturulmuştur. Bu sözleşme, evrensel, bireysel bir çocuğu varsayar. Farklı toplumların özelliklerini dikkate almaz. Çocukluğun inkar edilmiş özelliklerine dikkati çekmek, sosyal düzenin nasıl daha iyi çalışacağını belirlemek, çocuk hakları konusunda bir temel sağlamak için çocukluğun sosyolojisine ihtiyaç vardır. İkinci olarak, Batı psikolojisinin çocuk vizyonu vardır. Burada çocukluğun politikadan arınmış olduğu varsayılır. Çocuk yuvaları, aile ve benzeri yerlerde çocuklar soyutlanmıştır. Üçüncü olarak, çocukluğu yeniden düşünmede belki de en büyük engel, çocukluk düşüncesiyle birleşen etiket ve düşüncelerdir. Çocuklar yetersiz, değişken, saf ve gerçekçi olmayan varlıklardır. Biz yetişkinler de tam tersi. Durkheim de bu kabulden hareketle eğitimi, yetişkin kuşakların henüz sosyal yaşam için hazır olmayan kuşağa uyguladığı bir etkidir, şeklinde tanımlamaktadır. Durkheim sosyolojik olmaktan çok psikolojik bir bilgi vermekte ve eğitim endüstrisi için bir materyal sağlamaktadır. Bu konuda en önemli adım, çocukları bir sosyal grup, çocukluğu da bir sosyal fenomen olarak ele almaktır.(Mayall,2000,243- 259)Çocukluğu sosyolojik hale getirmek için öncelikle onları yetişkin çalışmasının objesi olarak görmemek gerekir. İkinci olarak çocukları yaşamlarını çevreleyen yapılarla etkileşim içinde elemanlar olarak düşünmemiz gerekir. Üçüncü olarak yetişkinlerin çocuğun ihtiyaçları hakkındaki bakışlarının ve çocukların istek ve ihtiyaçlarının, sosyal politika ve pratiklerin yapılmasıyla ilişkili olduğunun anlaşılması gerekir.

Freeman'a göre de çocukluk doğal bir fenomen olmayıp, sosyal bir inşadır. Çocukluk dönemi sosyolojisi sayesinde sosyal düzen daha iyi anlaşılır. Sosyolojinin en önemli hedeflerinden biri sosyal ilişkileri açıklamaktır. Yetişkin-çocuk ilişkilerine ilişkin çalışmalar bu amaca yardımcı olur. Çocukluğun niçin ve nasıl farklılık gösterdiği açıklığa kavuşur. Çocukluğun bir aşamadan ziyade sosyal bir pratik olduğunu açıklar.(Freeman,1998, 433- 444)

Philippe Aries'in *Centuries of Childhood*(1962) adlı ünlü eserinde vurguladığı çocukluğun yeniçağın oluşturduğu bir inşa olduğu anlayışı yeni çocukluk paradigmasının oluşumuna yol açmıştır. Çocukluk sosyolojisinin yeni paradigmasının temel özellikleri şöyledir (Prout ve James 1997:8'den aktaran, Gürdal,2013,11-12):

1- Çocukluk sosyal bir inşadır. İnsan gruplarının ne doğal ne de evrensel bir özelliğidir. Çocukluk, toplumların spesifik yapısal ve kültürel bir ögesidir.

- 2- Çocukluk sosyal analiz değişkenidir. Sınıf, toplumsal cinsiyet ya da etnisite gibi diğer değişkenlerden tamamen ayrılamaz. Karşılaştırmalı analizler çocukluğun tekil ve evrensel bir fenomen olmaktan çok çeşitliliğini ortaya çıkarır.
- 3- Çocukların sosyal ilişkileri ve kültürleri, yetişkinlerin çıkarları ve bakış açılarından bağımsız olarak kendileri için çalışılmaya değerdir.
- 4- Çocuklar aktiftir ve kendi sosyal hayatlarını, sosyal çevrelerini ve yaşadıkları toplumu belirleyen ve inşa eden aktif bireyler olarak görülmelidirler.
- 5- Etnografi çocukluk çalışmalarında özellikle yararlı bir metodolojidir. Nicel araştırmalara göre çocukların sosyolojik veri üretimine katılmalarına olanak tanır.

Çocuklar iki dünyada yaşamaktadırlar. Biri; diğer çocuklar ile

etkileşimsel olarak ürettikleri çocukların dünyası, diğeri ise çocukların dünyasını çevreleyen yetişkinler dünyası. Çocuklar aslında bu her iki dünyanın talepleri arasında sıkışmış durumdadırlar ve denge kurmaya çalışmaktadırlar. Yeni çocukluk sosyolojisi, çocukların dünyası ile yetişkinlerin dünyasını mümkün olduğunca birbirleriyle eşit statüde ilişkide bulunan iki dünya olarak kavramsallaştırmak istemektedir. Geçmişe göre çocuklar daha belirgin ve görünür kılınmış olmakla birlikte çocukların dünyası yetişkinler dünyası tarafından çerçevelenmiştir ve bu sebeple de yetişkinlerin dünyasında yaşanmakta olan her olumsuz süreç çocukların da dünyasına yansımaktadır.(Gürdal,2013,14)

Yeni çocukluk sosyolojisi, evrensel bir çocukluk anlayışının olmadığını; benzerliklerden çok farklılıkların çocukluğun sosyal ve tarihsel karakterini belirlediğini; çocukluğun zaman ve mekan bağımlı olarak inşa edildiğini, çocukluğun ve çocukların deneyimlerinin basit bir biçimde yaş ve gelişim aşamaları ile ifade edilen biyoloji ile belirlenemeyeceğini; çocukların yetişkinlere göre ilgileri, ihtiyaçları, çıkarları, beklentileri ile farklı olduklarını; çocukların sosyal gerçekliği inşa etme ve yorumlama pratiklerine sahip sosyal aktörler olduğunu vurgular.

## **ÇOCUK HAKLARI**

Freeman'a göre, çocuk hakları hareketi, çocuğu koruma anlayışından çocuğun özerkliğini, bütünlüğünü ve kişiliğini oluşturma ve geliştirme anlayışına doğru dönüşüm geçirmiştir.1970'lerin çocuk özgürlük hareketi, Richard Farson ve John Holt'un çalışmalarıyla birleşen, karar vermede katılım konusunda yoğunlaşan başat bir modeldir. Birleşmiş Milletler Sözleşmesininin 12 maddesi pratikte bu felsefenin formülasyonudur. Hem çocukluk dönemi sosyologları,



hem de çocuk hakları uzmanları, çocukları aile ve okul sosyal çevresi tarafından yapılanmış pasif varlıklar olarak ele alıyordu. Şimdiki araştırma, çocukların kendi bağımsız sosyal dünyalarını oluşturma biçimleri üzerinde odaklaşmalıdır. Literatürde, çocuğun mülkiyet değil kişi; sosyal kontrol objesi değil, özne; sosyal problem değil, sosyal süreçlere katılan olduğu kabulü vardır. Çocuğu kolektif ve farklılaşmamış bir sınıf olarak kategorize etmekten ziyade birey olarak ele alma ihtiyacı vardır. Burada sosyal cinsiyet(gender),ırk, etnik köken, cinsel yönelim, engellilik ve tüm kültürel değişmeler önemlidir. Sosyoloji, haklar bağlamında çocuğun statüsünü iyileştirecek önlemleri ortaya koyar. Çocuk hakları konusundaki bakış açısı, çocukların yaşamlarını daha iyi anlama, onların sosyal dünyalarını nasıl inşa ettiklerini ve algıladıklarını, onlar için neyin önemli olduğunu anlamamızı gerektirir.(Freeman,1998, 433- 444)

Çocuk hakları, kanunen ve ahlaki olarak dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma, fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi haklarının tanımlanmasında kullanılan evrensel bir kavramdır. Bu kavram temelinde çocukların erişkinlerden farklı fiziksel, fizyolojik, davranış ve psikolojik özellikleri olduğu, sürekli büyüme ve gelişme gösterdiği bilincinin yerleşmesi, çocukların bakımının bir toplum sorunu olduğu ve bilimsel yaklaşımlarla herkesin bu sorumluluğu yüklenmesi gerektiği düşüncesi, Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi ile şekillenmiştir. Günümüzde Çocuk Hakları 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve 193 ülke tarafından onaylanmış olan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile resmîyet kazanmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi 1994 yılında 4058 sayılı kanunla onaylamıştır.1995 yılında da Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmenin ilk maddesi, 0- 18 yaş arasındaki tüm bireylerin "çocuk" olarak kabul edileceği ve "doğuştan" sözleşmede belirtilen haklara sahip oldukları biçimindedir.(Ahioğlu ve Koç,2009,73)

Sanayi devrimi sonrası özellikle 20.yüzyıl, çocukların ekonomik ve sosyal değişim sürecinde karşılaştığı sorunlarla, çocuk emeğinin istismarı ile çocuk haklarının gündeme gelmesi ve çözüm arayışları ile geçmiştir. İki dünya savaşında çocuklara yönelik ihlaller, çocuklara yönelik tedbirlerin alınmasını da gündeme getirmiştir. Birleşmiş Milletler o günkü adıyla "Milletler Cemiyeti" 26 Eylül 1924'te "Çocuk Hakları Bildirgesi"ni ilan etmiştir. Dünya Savaşı sonrası ise çocukların birincisinden daha fazla acı çekmesi, Birleşmiş Milletlerde, B.M. İnsan Hakları evrensel bildirgesine paralel olarak 20 Kasım 1959'da Çocuk Hakları Bildirgesini ilan etmiştir. Bu bildirmede çocuklara karşı ayrımcılık yapılması, çocuğa kendini özgürce geliştirme fırsatı verilmesi, doğumdan itibaren bir kimlik ve vatandaşlık kazandırılması, sosyal güvenlik haklarından yararlanması gibi on genel ilke yer almıştır.Otuz yıllık aradan sonra 20 Kasım

1989'da B.M.'de "Çocuk Hakları Sözleşmesi" oybirliği ile kabul edilmiştir.(Tatlıldil,2007,307)

Birleşmiş Milletlerin Çocuk Haklarına Dair Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre "Ulusal yasalarca daha genç bir yaşta reşit sayılma hariç,18 yaşın altındaki her insan çocuk sayılır. Çocukların bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal, ahlaki ve ekonomik bakımdan özgürlük ve haysiyet içinde, sağlıklı ve normal biçimde yetişebilmesi için ona hukuk kuralları ile tanınan yetkiler ve menfaatleri" temel hakları olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler çocuk hakları bildirisinde çocukların sahip oldukları haklar belirtilmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesinde gözetilen amaç, çocukların ihmal, istismar ve kötü muameleye karşı korunmaları için evrensel standartların yerleştirilmesidir. Sözleşme, çocukların açlık ve yoksulluktan, ihmalden ve sömürüden ve diğer kötü davranışlardan uzakta potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştirebilecek şekilde yetiştirilmelerini öngörmektedir. Çağdaş toplumlarda çocuk paradigması üç temel ilkeyi benimser: Birincisi; her doğan çocuğun hayata iyi bir başlangıç yapması. İkincisi; nitelikli eğitim alması. Üçüncüsü ise, her çocuğun yeteneği doğrultusunda potansiyellerinin geliştirilmesi, sosyalleştirilmesidir. (Gençdoğan ve Bay,2007,279)

Sözleşmede çocuklara tanınan haklar:

- . Yaşama,
- . Eksiksiz biçimde gelişme,
- . Zararlı etkilerden, istismar ve sömürüden korunma,
- . Aile, kültür ve sosyal yaşama eksiksiz katılma,

Sözleşmeye yön veren temel değerler:

- . Ayrım gözetmeme,
- . Çocuğun yüksek yararı,
- . Yaşama ve gelişme,
- . Katılım

Çocuk hakları konusu toplumsal soruların yanı sıra, felsefi, ahlaki, yasal soruları da getirir. Çocuk hakları, refah hakları, koruyucu haklar,yetişkin hakları ve ana babalara karşı haklar olarak sınıflandırılmaktadır.(Franklin,1993,30)

Çocuk hakları konusu karmaşık bir ifadedir. Toplumların farklı sosyo-kültürel yapılan, etik değerleri karmaşanın temelini oluşturur. Bu karmaşa "Haklar" sözcüğünün politik anlamda kullanılması sıklığından da

kaynaklanmaktadır. Çocuk hakları savunucuları çocukların hem yasal hem de manevi haklarının tanınması ve geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Çocuk hakları "Refah Hakları" ve "Koruma Hakları" başlıklarında toplanmıştır. Çocuk hakları konusunda birçok uluslar arası sözleşme imzalanmış, çocukların hakları uluslar arası bu sözleşmelerle güvence altına alınmıştır. Türkiye de bu sözleşmeleri imzalamıştır.(Çetinkaya,1997)

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Beyannamesi (20 Kasım 1959), şu şekilde kaleme alınmıştır.(İnan,1968,201- 219)

Bu beynamede, B.M.Halklarının insan temel haklarına ve insan haysiyet ve değerine olan inançlarını teyit ettiklerini ve sosyal ilerlemeyi ve daha geniş hürriyetler içinde daha iyi hayat koşullarını geliştirmeye karar verdiklerini;

B.M.,ırk,renk,cinsiyeti,dil,din,siyasi ve diğer herhangi bir akide,millî veya sosyal menşee,servet,doğum veya başka halleri dolayısıyla herhangi bir fark gözetmeksizin,İnsan hakları Evrensel Beynamesinde ilan ettikleri haklardan ve hürriyetlerden herkesin istifade edeceğini,

Bedeni ve fikri olgunluğunun eksikliğinden dolayı, doğumdan sonra olduğu kadar doğumdan evvel de, çocuğun, yeterli hukuki koruma dahil, güvenliğe ve bakıma ihtiyacı olduğunu,

Bu özel güvenliğe olan ihtiyacın 1924 Cenevre Çocuk Hakları Beynamesinde ifade edildiğini ve İnsan Hakları Evrensel Beynamesinde ve çocukların esenliği ile ilgili özel ve milletlerarası kuruluşların tüzüklerinde kabul edilmiş olduğunu;

İnsanlığın, sahip olduğu en iyi şeyleri çocuğa vermekle yükümlü olduğunu nazara alan Genel Kurul:

Çocuğun mesut bir çocukluk devresine sahip olmasını temin ve gerek kendi gerek toplum çıkarı bakımından burada belirtilen haklardan istifade etmesi için bu Çocuk Hakları Beynamesini ilan eder ve ana babaları, erkek ve kadınları, fert olarak; özel kuruluşları, mahalli makamları ve millî hükümetleri bu hakları kabule ve aşağıdaki ilkelere göre konulacak kanunlarla ve alınacak tedbirlerle onların uygulanmasına gayret sarfetmeye çağırır:

1) Çocuk bu beynamede yer alan haklardan istifade etmelidir. Her çocuk, kendisinin ya da ailesinin ırkı, rengi, cinsiyet, dili, dini, siyasi veya herhangi bir akidesi, millî veya sosyal menşee,serveti,doğumu veya herhangi bir hali dolayısıyla hiçbir fark veya ayrıcalık gözetmeksizin ve istisnasız beynamedeki haklara sahip olmalıdır.

2)Çocuk, özel bir himayeden istifade edebilmeli; ona hürriyet ve haysiyet içinde sıhhatli ve normal şekilde bedeni, fikri, ahlaki,ruhi ve sosyal yönden gelişmesini sağlayacak imkan ve kolaylıklar kanun ve diğer vasıtalarla temin edilmelidir. Bu maksatla hazırlanan kanunlarda çocuğun çıkarları önemle göz önünde bulundurulmalıdır.

3)Çocuk doğduğu andan itibaren bir ad ve tabiyet sahibi olmaya hak kazanmalıdır.

4)Çocuk, sosyal güvenlikten istifade etmelidir. O sıhhatli bir şekilde büyümek ve gelişmek hakkına sahip olmalıdır. Bundan dolayı, çocuk ve anası, doğumdan önce ve sonra uygun özel bakıma ve himayeye hak kazanmalıdır. Çocuğun yeterli beslenmeye, meskene, dinlenmeye ve tıbbi bakıma hakkı vardır.

5)Bedeni, fikri veya sosyal bir illetten muzdarip çocuk, özel durumun icap ettirdiği özel tedavi; eğitim ve ihtimam görmelidir.

6)Kişiliğinin tam ve ahenkli bir tarzda gelişebilmesi için çocuğun sevgi ve anlayışa ihtiyacı vardır. Çocuk mümkün olduğu kadar ana-babasının ihtimam ve sorumluluğu altında ve her halde hissi bir bağlılık ve ahlaki ve maddi bir güvenlik ortamı içinde büyümek imkanına sahip olmalıdır. Küçük yaştaki çocuk istisnai durumlar dışında, anasından ayrılmamalıdır. Toplum ve kamu makamları, ailesiz ve muhtaç durumda olan çocuklara özel bakım göstermekle yükümlüdür. Çok çocuklu ailelere devletin ödenekleri ve yardımları şayanı arzudur.

7)Çocuk hiç olmazsa ilköğretim derecesinde ücretsiz ve zorunlu bir eğitim almaya hak kazanmalıdır. Çocuğa genel kültürünü ilerletecek ve yeteneklerini, şahsi muhakemesini, ahlaki ve sosyal sorumluluğunu geliştirecek ve topluma faydalı bir üye olmasını sağlayacak eşit imkanlar esasına dayanan bir eğitim verilmelidir. Çocuğun çıkarları, onun eğitimi ve ona rehberlik sorumluluğunu taşıyanlar için yol gösterici prensip olmalıdır. Bu sorumluluk her şeyden evvel çocuğun ana-babasına aittir. Çocuğa eğitimle aynı amaca yöneltmiş oynama ve dinlenme fırsatı verilmeli; toplum ve resmi makamlar bu haklardan istifadeyi geliştirmeye gayret sarfetmelidir.

8) Çocuk her türlü durumda ilk himaye ve yardım gören olmalıdır.

9)Çocuk ihmalin, zulmün ve istismarın her türüne karşı korunmalıdır. Çocuk, hiçbir şekilde ticaretin konusu olamaz. Çocuk uygun asgari bir yaştan önce istihdam edilmemeli ve sıhhatine veya eğitimine veya bedeni, fikri, ahlaki gelişmesine engel teşkil edecek bir meslek veya işte istihdama zorlanmamalı veya istihdamına müsaade edilmemelidir.

10)Çocuk, ırki, dini veya başka ayrıcalıkların(küçük düşürücü durumların) gerektirdiği muamelelere karşı korunmalıdır. Enerjisi ve yeteneklerini hemcinslerinin hizmetine adayabilmesi için çocuk, anlayış, sabır,evrensel sulh,dostluk,evrensel kardeşlik ruhu ve düşüncesi içinde yetiştirilmelidir.

Kısaca belirtmek gerekirse aile, ekonomi, eğitim, sağlık, hukuk vb tüm toplumsal kurumlar içinde çocuğun haklarının tanımlanması ve mağduriyetlerinin giderilmesi tüm toplumların ortak sorumluluğudur.

### **TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE ÇOCUK HAKLARI**

Ülkemizde çocukların korunması ile ilgili mevzuat Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunu'nun T.B.M.M.'de kabul edilmesiyle başlar (1979).Ancak yasanın yürürlüğe girmesi 1980 yılında Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonunca yapılan eleştiriler üzerine değiştirilmiş ve yürürlüğe girmesi 1982 yılında gerçekleşebilmiştir. Yasa'da (değiştirilmesine rağmen) öngörülen çocuk mahkemeleri 1988 tarihinde kurulabilmiştir. Halen Türkiye'de yalnızca dört ilde(Ankara, İstanbul, İzmir, Trabzon) çocuk mahkemeleri bulunmaktadır. Son yıllarda çocukların korunmasıyla ilgili mevzuatta yapılan çok önemli bir değişiklik ise27 Mayıs 1983 tarihinde yürürlüğe giren 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile 6572 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun'un yürürlükten kaldırılmasıdır. Bu değişikliğin nedeni çocuğun bir bütün olarak ele alınması zorunluluğudur. Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında kanun ile 0-6 yaş grubu çocuklarının korunması görevini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na 7-18 yaş grubundaki çocukların korunması görevini de Milli Eğitim Bakanlığı'na veriyordu. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu Çocuğun Korunması ve yetiştirilmesinde devamlılık ilkesinin benimsenmesi üzerine çocuğun 18 yaşına kadar, hatta bazı hallerde 25 yaşına kadar S.S.Y.B.' na bağlıdır.(Çetinkaya,1997,77- 82)

Ana-babanın çocuk üzerindeki velayet hakkı normal olarak çocuğun reşit olmasıyla sona erer. Ancak, ana-babanın velayet hakkına sahip olmaya devam etmesi çocuğun çıkarları açısından uygun değilse, velayet hakkının sona erdirilmesi mümkündür. Medeni kanunumuza göre ana-babanın çocuk üzerindeki velayet hakları ancak bu hakkı kullanmada güçlük çekmeleri, çocuk üzerindeki nüfuzlarını ağır biçimde kötüye kullanmaları ve yüksek ihmalde bulunmaları halinde yargıç kararıyla sona erer (M.K.274, İM). Ayrıca beş seneden fazla ağır hapis cezasına çarptırılan ana-babanın, mahkumiyetinin sonucu olarak hükmü veren ceza mahkemesi tarafından mahkumiyet süresince ana-babalık haklarından yoksun bırakılması mümkündür (T.C.K.

33,2.2).Genellikle tüm duygusal, fiziksel ve cinsel istismar olaylarında ana-babanın çocuk üzerinde nüfuzunu kötüye kullandıkları kabul edilmelidir. Örneğin, çocuğun sık sık ağır biçimde dövülmesi, aç bırakılması, aşağılanması, çocuktan devamlı olarak gücünün üstünde iş beklenmesi, ırza tesaddi (taciz) vb. olaylarda velayetin kaldırılması gerekir. Ayrıca hasta çocuğun tedavi ettirilmemesi, çocuğun okula gönderilmemesi, maddi olanaklar elverdiği halde çocuğun iyi beslenmemesi vb.davranışlar da ağır ihmal sayılmalıdır.Velayet hakkının kaldırılması halinde çocuğa bir vasi "atanır(M.K.274,f.2).Haklı gerekçeler olmadıkça vasi atama yetkisine haiz sulh mahkemesi ana-babanın gösterdiği kimseyi vasi olarak atar (M.K.365). Velayet hakkının kaldırılmasına neden olan haller ortadan kalktığında, yargıç ya doğrudan doğruya veya ana-babanın istemleri üzerine velayeti ana babaya geri vermekle yükümlüdür. Ancak velayet hakkının geri verilmesi için en az 1 yıl geçmesi gerekir. Eğer ana-baba çocuğun masraflarını karşılayamayacak durumda ise, çocuğun giderleri devlet tarafından karşılanır(M.K.277). (Çetinkaya,1997,77-82)

Türk hukuk sisteminde uluslararası sözleşmeler doğrultusunda çocuk hakları tanınmış ve kabul edilmiş olmasına rağmen toplumsal yapı içinde çeşitli toplumsal, kültürel, ekonomik nedenlerden dolayı çocuklar istenmeyen durumlarla karşılaşabilmekte, hak ihlalleri ortaya çıkabilmektedir. 1990 yılında gerçekleşen "Dünya Çocuk Zirvesi"ne katılan ülkeler, çocuklar için kayda değer ilerlemeler sağlamışlardır.1990 yılından günümüze 117 ülke çocuklar için ulusal eylem planı hazırlamış, Orta ve Güney Amerika'da onyeddi ülke çocuk haklarına ait önemli düzenlemeler yapmıştır. Ancak elde edilen bütün bu kazanımlara karşı dünyanın birçok yerinde Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye uygun davranılmamaktadır. Çocukların çalıştırılmaları, sağlık haklarından yoksun olmaları, önlenemez pek çok hastalıktan ölümleri, savaş ve göç koşullarındaki çocukların sorunları, temiz su ve beslenme imkanlarından yoksunlukları, eğitim alamamaları hala çocukların en önemli risk grubu olduklarını göstermektedir. Çocukların yaşadıkları bu sorunların ortadan kalkabilmesi için, makro ölçekte sosyal politikaların oluşturulması gerekmektedir. Bu konuda tüm dünya ülkelerinin hükümetlerine, bilim adamlarına, sivil toplum örgütlerine önemli görevler düşmektedir. Makalemizde bu hak ihlallerinden, çalışan çocukların istismarı, ihmali ve sorunlarına kısaca değineceğiz.

### **ÇALIŞAN ÇOCUKLAR VE SORUNLARI**

Çocukların çalıştırılması sorunu birçok ülkede vardır. Ancak ülkemizde çalışan çocukların sayısı fazladır. Çalışma koşulları daha kötüdür. Çocukları çalışmaya zorlayan nedenler arasında; yoksulluk, işsizlik, hızlı nüfus artışı, göç vb. gelir. Çocukları çalışmaya zorlayan neden ne olursa olsun, fiziksel, zihinsel

ve sosyal gelişimlerini henüz tamamlamamış olan bu çocukların korunması toplumun temel görevlerinden biridir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hızlı kentleşme, göç ve beraberinde gelen yoksulluk, çocukların erken yaşta çalışmalarına, eğitim hayatını sürdürememelerine bu durumun iş fırsatlarını etkilemesine ve yoksulluğun daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Bunun yanı sıra toplumların çocuğa, eğitime ve çalışmaya yönelik kültürel ve sosyal tutumları da etkilidir. Nedeni ne olursa olsun, çocukların çalıştırılmaları, çocukluklarını yaşayamamalarına, fiziksel, ruhsal gelişimleri üzerinde olumsuz etkilere, çeşitli istismar biçimlerine maruz kalmalarına yol açmaktadır.

Çocuk işçiliğinin en önemli nedeni yoksulluktur. Yoksulluk, çocukların ruhsal ve bedensel sağlıklarını olumsuz yönde etkileyen ortamlarda çalıştırılmasına neden olmaktadır. Çalışan çocuklar ise çoğu zaman okula devam edememekte, hem okula gidip hem çalıştıklarında ise okul başarıları etkilenmektedir. Çocuk işçiliği çocukların her türlü istismarla karşılaşmalarına da neden olabilmektedir. Çocuk işçiliği yoksul ailelerin hayatta kalma stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Çocuk işçiliğinin bir türü olan sokakta çalışan çocuklar kavramı, ailesine katkıda bulunmak ya da kendi masraflarını karşılamak için günün bir bölümünde sokakta çalışan, gecenin erken ya da geç bir saatinde evine dönen çocuklar için kullanılmaktadır. Çocukların emeğini en çok gelir getiren alanda kullanmak, birçok aile için tercih meselesi değil bir zorunluluktur. Göç ile büyük şehirlere gelen ailelerde aile reisinin işsiz kalması ya da düşük ücretli işlerde çalışması söz konusudur. Kadınların iş bulamadığı durumda çocukların çalıştırılması kaçınılmaz olmaktadır. Çocukların sokakta çalışması uzun saatler sokakta olmalarına, beslenme sorunlarının olmasına, sağlık sorunları ile karşılaşmalarına, eğitimlerinin aksamasına neden olmaktadır. Çocuk işçiliğinin bir türü de çocukların cinsel ticari sömürüsü olarak tanımlanan fuhuş alanında çalıştırılmasıdır. Çocuk fuhuşu çocuğun maddi ya da başka bir yarar karşılığı cinsel etkinliklerde kullanılması anlamına gelmektedir (Birleşmiş Milletler, Ek Protokol, 2002). Türkiye’de çocuk fuhuşunun en önemli nedeni ailelerin göçle beraber yaşadıkları ekonomik ve sosyal zorluklar olarak belirtilmektedir. (Kurnaz, 2007, 47- 56)

2000 yılı verilerine göre dünyada yaşları 5-14 arasında olan yaklaşık 250 milyon çocuk çalışmaktadır. Türkiye’de ise DİE 2002 yılı 1.dönem hane halkı işgücü anketi sonuçlarına göre 12-17 yaş grubunda çalışan çocukların sayısı 719.000 kişidir. Bu çocukların % 42.3’ü kentsel yerlerde çalışmaktadır. Türkiye genelinde bu yaş grubunda çalışan çocukların % 61.5’ini erkek çocuklar oluşturmaktadır. Çocukların çalışmak zorunda kalmalarında yoksulluk, eğitim sisteminin beklentilere cevap verememesi, işverenlerin ucuz işgücünü tercih etmeleri önemli etkenlerdir. (Vatandaş,2007,68)

UNICEF'in "Dünya Çocuklarının Durumu 2001" raporuna göre gelişmekte olan ülkelerde doğan her on çocuktan dördü aşırı yoksulluk içindeki bir dünyaya gelmektedir. Yoksulluk içinde yaşayan çocuklar, yaşama, büyüme, ve gelişme açısından gerekli maddi, manevi ve duygusal kaynaklardan yoksun olmaktadır(UNICEF,2006). Bu durum çocukların potansiyellerini tam olarak gerçekleştiremeyip, geleceklerinde de yoksulluk içinde yaşamalarına neden olabilmektedir. Yoksulluğun kısır döngü halinde gelecek kuşaklara aktarılmasını engellemek için çocuk yoksulluğunun önlenmesi oldukça önemlidir. UNICEF'in 2005 yılında hazırlamış olduğu "Dünya Çocuklarının Durumu" isimli raporda çocuk yoksulluğunun ciddi boyutlara ulaştığı açıkça görülmektedir. Rapora göre:

- Dünya'da bir milyardan fazla çocuk ileri derecede yoksunluğun en az bir biçimine maruz kalmaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan 5 yaşından küçük çocukların %16'sı ileri derecede yetersiz beslenmeye maruz kalmaktadır. Özellikle Güney Asya'da yaşayan 90 milyon çocuk anemik, güçsüz ve hastalıklara açıktır. Ve bu çocuklar "yoksulun yoksulu" olarak tanımlanmaktadır.
- Dünyada ortalama 400 milyon çocuk temiz içme suyu imkanından yoksundur. Bu sorun yoğun olarak Sahra Güneyi Afrika'da görülmektedir.
- Dünyada yaklaşık 270 milyon çocuk sağlık hizmetlerine ulaşmamaktadır. Güney Asya ve Sahra Güneyi Afrika'da her dört çocuktan biri temel sağlık hizmetlerine ulaşmamaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelere 640 milyon çocuk barınak yoksunluğu yaşamaktadır.
- Gelişmekte olan ülkelere 140 milyon çocuk(7- 18 yaş arası) hiç okula gitmemiştir. Bu oran Sahra Güneyi Afrika'da %32'dir. Tüm dünya genelinde ise hiç okula gidemeyen erkeklerin oranı %10, kızların oranı ise % 16'dır.
- Gelişmekte olan ülkelere 300 milyondan fazla çocuk televizyon, radyo ve gazete gibi enformasyon imkanlarından yoksun ortamlarda yetişmektedir.

2001'de yayınlanan "Risk Altındaki Dünya Çocukları Raporu"na göre, bugün dünya nüfusunu yarısını oluşturan 0-18 yaş grubu 3 milyarı aşkın çocuğun yarısının şiddete maruz kaldığı, her 100 çocuktan 6'sının 5 yaşına varmadan öldüğü, 200 milyon çocuğun iyi beslenemediği,

her ay 800 çocuğun kara mayınlardan dolayı öldüğü veya sakat kaldığı, 85'ten fazla ülkede oyuncak tutan ellere silah verilerek askere alındığı, 9-14 yaş arasındaki 272 milyon çocuğun okula gitmek yerine can ve sağlık güvenliğinin olmadığı işlerde çalıştırıldığı dikkate alındığında, Çocuk



Haklarına Dair Sözleşme'nin kâğıt üzerinde kaldığının açık bir göstergesidir . Nitekim, 2010 yılında ikincisi düzenlenen "Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Uluslar arası Sempozyumu"nun sonuç raporunda, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan hakların çocuklar tarafından yeterince kullanılmadığı teyit edilmiştir. (Ercan,2011,92)

Eşitsiz gelir dağılımı, ekonomik büyümede dengesizlik,istihdam koşullarının yetersizliği,sosyal kargaşa,göç ve kentsel nüfus artışı,yoksulluk gibi nedenlerle ebeveynler çocuklarına karşı temel görevlerini yerine getiremez duruma gelmektedir.

Altıntaş'ın yaptığı araştırmada da, çocukların sokakta çalışması ie yoksulluk ve göç arasında yakın ilişki gözlenmiştir. Sermaye veya beceri yoksunluğu ile göç birleştiğinde kente tutunamama ortaya çıkmaktadır. Kalabalık haneler, gelir ve sosyal güvence yetersizliği, eğitim yetersizliği sonucunda çocukların çalıştırılması söz konusu olmuştur. (Altıntaş, Betül,2003,241) Yoksulluk riski ile en fazla karşı karşıya kalan çocukların aile özellikleri ise şu şekilde sıralanmaktadır (UNICEF,2006):

- Çok çocuklu ailelerde doğan çocuklar
- Kırsal alanda büyüyen çocuklar
- Tek ebeveynli ailelerde yetişen çocuklar
- Aileleri kente göç etmiş olan çocuklar
- Düzenli gelire sahip olmayan anne ve babaların çocukları
- Örgün eğitim almamış anne ve babaların çocukları
- Engelli olan ya da ailelerinde engelli birey bulunan çocuklar(Kurnaz,2007,47-56)

İLO tahminlerine göre, gelişmekte olan ülkelerde çalışan 5- 14 yaş grubundaki çocuk sayısı 25 milyondur. Bu çocukların % 61'i Asya'da,% 32'si Afrika'da,% 7'si Latin Amerika'dadır. Bunun dışında Avrupa'da 1,5 milyon çalışan çocuk olduğu da tahmin edilmektedir. Çocuk işçiliğinin aşağıdaki özellikleri sergilediği görülmektedir:

Çok küçük çocukların çalıştırıldığı,

Çocuk işçilerin çok uzun saatler işte tutulduğu,

Fiziksel ve zihinsel koşulların yetersizliği,

Yeterli okullaşma koşullarının ve okula devamın olmayışı,

İşveren tarafından kötü muameleye tabi tutulmaları,

İş akitlerinin yasa dışı yöntemlerle sürdürülmesidir.(Tatlıldil,2007,313)

Sanayi devriminden bu yana çocuk işçiliğini önleme, küçük yaşlardaki çocukları işgücünden uzaklaştırma, çalışmalarına izin verilen çocukları ise istismardan koruma konusundaki yasal mücadele sürdürülmektedir. Bu kapsamda İLO ,tüm sektörlerde çalışan çocukları kapsayan ve tedricen mevcut sözleşmelerin yerine geçecek bir sözleşmeyi hazırlayıp 1973 yılında kabul etmiş,1976 yılında yürürlüğe koymuştur: 138 sayılı sözleşme.Türkiye bu sözleşmeyi 23 Ocak 1998'de onaylamıştır.138 sayılı İLO sözleşmesi çalışan çocuklarla ilgili önemli sorunlardan biri olan,çocukların ruh ve beden sağlıklarını,bütünsel gelişimlerini ve eğitimlerini olumsuz yönde etkileyen,çok küçük yaşta çalışmayı engellemek ve çocukların çalışmaya başlama yaşları ile ilgili uluslar arası bir normun oluşmasını sağlamak amacıyla düzenlenmiştir.Bu yaş (istisnalar dışında)zorunlu eğitimin bitirilme yaşından aşağıda,ve herhalde 15 yaşın altında olmayacaktır.(Zeytinoğlu,2001,37-40) İstisnalar daha çok gelişmekte olan ülkelerle ilgili olsa bile bu sözleşme çocuk işçiliğine dikkati çekme açısından önemli olmuştur.

Çocukların çalıştırılması ile ilgili nedenler şöyle sıralanmaktadır:

Ekonomik nedenler: Ailelerin çocuk çalıştırma gereksinmelerini ve işletmelerin çocuk istihdam etme tercihlerini belirleyen yapısal sorunlar, yani ülke kalkınma düzeyinin düşüklüğü, gelir dağılımındaki uçurumlar, tarım kesiminin yoksulluğu, kentlere göç, formel sektörde istihdam olanaklarının sınırlılığı, çocukların yaygın ve denetimsiz olarak çalıştırılabildiği küçük sanayinin ve marjinal sektörün genişliği ve bu sektörlerde çalışanların örgütlenme düzeylerinin düşüklüğü. Ekonomik küreselleşmenin ve yapısal uyum programlarının etkileri. Politik sorunların yol açtığı bazı ekonomik nedenler. Ekonomik küreselleşmenin bütün dünyada aşırı tüketim alışkanlıklarını yaygınlaştırarak çocukların çalışmasını etkilemesi.

Nüfusla ilgili faktörler: Hızlı nüfus artışı, çocuk ve genç nüfusun artışı, çok çocukluluk, yoksulluk.

Coğrafi nedenler: Genel olarak tarım kesiminin yoksulluğu, özel olarak da iklimle, bölgenin güvenliği ya da verimliliği ile ilgili nedenler.

Eğitimle ilgili faktörler: Ülkelerin kalkınma düzeylerinin düşüklüğü, genç nüfusun fazlalığı, ülke bütçelerinden eğitime ayrılan payların azlığı ve eğitime verilen önemin düşüklüğü gibi nedenler birçok çocuk ve gence, onları geleceğe hazırlayabilecek nicelik ve nitelikte eğitim olanaklarının sunulmamasına(örneğin yeterli okul bulunmaması, okulların eğitim gereksinimlerine uygun fiziksel

niteliklere sahip olmaması, nitelikli öğretmen yetiştirilmesi ya da istihdam edilmemesi, eğitim için uygun yöntemlerin kullanılmaması, araç-gereç eksikliği, eğitim programlarının çocukların farklı gereksinimlerini karşılayacak biçimde düzenlenememesi gibi) neden olmaktadır. Ana-babaların eğitim düzeyinin ve eğitimden beklentilerinin düşüklüğü, ailenin gelir düzeyinin düşüklüğü nedeniyle eğitim giderlerini karşılayamaması, mesleki eğitim olanaklarının yetersizliği diğer nedenler arasındadır.

Toplumsal ve kültürel değer yargıları: Çocukluğa ilişkin anlayışlar, cinsiyet rolleri, dinsel ve etnik farklılıklar. (Zeytinoğlu, 2001, 82- 87) Çocuğa bakış açısı sosyo-ekonomik düzeyde farklılık göstermektedir. Kağıtçıbaşı'ya göre çocuğa faydacı değerler atfedilen aile siteminde çocuğun aileye gerçek ekonomik katkısı da yüksek düzeydedir. Bu katkı, hem çocukken aile ekonomisine yardım şeklinde, hem de ileride ana-babaya yaşlılık güvencesi sağlamak şeklinde belirir. Çocuğa ekonomik değer atfeden toplumlarda erkek çocuğa daha fazla değer verilmektedir. (Kağıtçıbaşı, 1994, 31-38 ) Çocuklukta başlayan cinsiyet ayrımcılığı toplumda kadının statüsünün düşmesinde etkili olmaktadır.

Çocukların yoksulluk içinde büyümeleri eğitim hayatlarını da olumsuz etkilemektedir. Yoksul bölgelerde okulların kalitesi oldukça düşüktür. Okuldan erken yaşta ayrılma oranı yüksektir. Kişinin eğitimi olmaması iş imkanlarını da sınırlandırmaktadır. Birleşmiş Milletler, yoksulluğun eğitim alanındaki etkilerini en aza indirmek için "Binyıl Kalkınma Hedefleri" kapsamında önemli bir hedef belirlemiştir. Bu hedef 2015 yılına kadar tüm ülkelerde evrensel temel eğitimi mevcut kılmaktır. Bu konuda uluslar arası hedef konulması önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Çünkü yoksulluğun gelecek kuşaklara transferini engelleyecek en önemli unsur tüm çocukların eğitim hakkına ulaşabilmesidir.

Çocukların çalıştırılması probleminin çözümüne yönelik ülkemizdeki politikaların temel yönelimi şöyle sıralanabilir:

1) Kırsal kesimden kentlere olan sosyo-ekonomik nedenli göçleri durdurabilecek, kırsal kesimde yaşayan yetişkinlerin ve çocukların refah düzeylerini artıracak etkili bir kırsal kalkınma politikasının geliştirilmesi ve uygulamaya konulması.

2) Kentlerde yaşayan yoksul ailelerin istihdam, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, konut ve çevre sorunlarının çözülerek kentlere adaptasyonlarının sağlanması,

3) Kayıt dışı işlemlerin, kayıtlı (legal) hale getirilmesi ve kamusal denetim altına alınması,

4)Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yıllardır süren güvenlik sorunlarının yarattığı travmaların onarılması, bu bölgelere kalkınmada destek olunması, geri dönmek isteyen ailelere kolaylık sağlanması,

5)Aile planlaması gerekliliği ile ilgili bilincin, doğum kontrolü ile ilgili teknik hizmetlerin ülkeye yaygınlaştırılarak bunlara süreklilik kazandırılması,

6)Örgün ve yaygın eğitim sisteminin bütününde yer alan kronik sorunların çözülerek, bu sisteme, çocuk ve gençlerin bugüne ve geleceğe yönelik temel gereksinmelerine cevap verebilecek nitelikler kazandırılması,

7)Yetişkinlerin düşük eğitim düzeylerini yükseltebilmek amacıyla yetişkin eğitimi programlarının yaygınlaştırılması,

8)Ailelerde, okullarda, işyerlerinde ve diğer toplumsal kurumlarda çocukluğun değerliliği, çocukların ve gençlerin temel gereksinimleri hakkında bilinçlenme yaratılması, çocuklara yönelik tutum, beklenti ve uyumların onlardan hizmet bekleyen yaklaşımlardan, onların gereksinimlerini karşılayan, onlara hizmet götüren yaklaşımlara dönüştürülmesi,

9)Çocuklara(ve çocuk konumunda görülen herkese) yönelen baskıcı, cezacı, sömürü içeren, insanın beden ve onuruna saygı içermeyen otoriter tutum ve uygulamalardan yalnızca demokrat bir toplumda yaşamının gerektirdiği sorumluluklarla sınırlanan, çocuklar(ve çocuk konumunda görülen herkes) dahil insanları özgür ve örgütlü toplumsal özneler haline getirecek bir politik ortamın yaratılması ve sürekli kılınması. (Zeytinoğlu, 2001, 211- 212)

## SONUÇ

Freeman'a göre, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, büyük bir başarı ve kazanımdır. Haklar stratejisi sürdürülmelidir. Sözleşmede, şu anda bazı eksiklikler söz konusudur, toplumların değişmelerine paralel olarak, yeni bir sözleşme protokolüne ihtiyaç vardır. Çeşitli toplumlarda çocukları bekleyen pek çok sosyal problem vardır. Bu nedenle haklar yeniden düşünölmeli ve ifade edilmelidir.(Freeman,2000,277- 293) Çocukluk ,çocukluk sosyolojisi ile ilgili çalışmaların artması,sosyologların bu konuya daha fazla eğilmesi bu alandaki sorunların çözümünde önemli olacaktır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde de belirtildiği gibi, insanlık sahip olduğu en iyi şeyleri çocuklara vermekle yükümlüdür. Belki dünyanın pek çok ülkesinde mağdur olan, haksızlığa uğrayan binlerce çocuğa kaybettikleri çocukluk yıllarını geri veremeyiz. Ama onların sorunlarını çözmek için bir an önce harekete geçebiliriz. Çocuk ile ilgili sorunların çözümünde gerek ulusal gerek uluslar arası düzeyde, çocuğa ilişkin toplumsal ve kültürel değer ve

tutumların değişimi önemli rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra toplumsal, ekonomik, kültürel yapı değişimleri de rol oynar. Aileden dine, ekonomiden eğitime, sağlıktan hukuka tüm toplumsal kurumların çocuğa ilişkin ortak bir bakış açısını oluşturması, bu bakışın da çocuğun toplumda bir birey, bir özne olarak yetiştirilmesi, her türlü istismar ve ihmalden uzakta yetiştirilmesi en önemli dileğimizdir. Unutulmamalıdır ki çocuk hakları konusunda adımlar atmak, toplumun geleceğini de aydınlatmak anlamına gelir. Daha sağlıklı, eğitilmiş, özgüvene sahip bireyler, toplumun sosyo-ekonomik ilerlemesinin de temelini oluşturacaktır.

### **KAYNAKÇA**

AHIOĞLU, N. & KOÇ, İ., 2009, "Çocukların Eğitim Hakkı ve Sokak Çocukları", *Sokak Çocuklarının İhmali ve İstismarı* (Ed.) Özkan Yıldız, Gaziantep Üniversitesi Yayını.

ALTINTAŞ, B., 2003, Mendile, Simite, Boyaya,Çöpe, Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇETİNKAYA, N., 1997, Türk Hukuk Sisteminde Çocuğun Korunması", *İnsan Hakları*, Kış, 77-82.

ERCAN, R., 2011, "Modern Çocukluk Paradigması", *ZfWT* 3 (2).

FASS, P. S., 2003, Children and Globalization, *Journal of Social History*, 36 (4), 963-977 (Çev.) N. Ahioğlu, 2004, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilim. Fak. Dergisi*, 37 (1).

FRANKLIN, B. (der.), 1993, *Çocuk Hakları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

FREEMAN, M.,1998, "The Sociology of Childhood and Children's Rights", *The International Journal of Children's Rights*, (6), 433- 444,

FREEMAN, M., 2000, "The Future of Children's Rights", *Children and Society*, 14, 277-293.

GENÇDOĞAN, B., BAY, E. 2007, "Erzurum'da Sokakta Çalıştırılan İlköğretim Öğrencilerinin Profili", 5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu, (Der.) Özkan Yıldız, Gaziantep Üniversitesi Yayını

GÜRDAL, D. A., 2013, "Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak", *"İş, Güç" Endüstri ilişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15 (4), 1-26.

İNAN, A. N.,1968, Çocuk Hakları Beyannamesi İlkelerinin Türk Hukuk Sistemine Etkisi, İstanbul.

KAĞITÇIBAŞI, Ç., 1994, "Türkiye'de Değişen Aile ve Çocuğun Değeri" *Toplumsal Tarihte Çocuk* Yay. Haz. B. Onur, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

KAYA, Ç. N., 2011, "Aile ve Çocuk", *Aile Sosyolojisi*, (Ed.) A.Kasapoğlu, N. Karkıner), Anadolu Üni. AÖF Yayın No:1303.

- KURNAZ, A. Ş., 2007, "Çocuk Yoksulluğu", Aile ve Toplum, Nisan, Mayıs, Haziran, 3 (12), Yıl 9, 47- 56.
- MAYALL, B., 2000, "The Sociology of Childhood in Relation to Children's Rights", The International Journal of Children's Rights, (8) 243-259.
- SAYIN, Ö., 1990, *Aile Sosyolojisi; Ailenin Toplumdaki Yeri*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No 57.
- SORMAZ, F., YÜKSEL, H., 2012, "Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyuncağın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3), 985-1008.
- TAN, M., 1994, "Çocukluk: Dün ve Bugün, Toplumsal Tarihte Çocuk", Yay. Haz. B. Onur, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TATLIDİL, E., 2007, "Hızlı Kentleşmenin Sokakta Çalışan Çocuk Üzerine Etkisi: İzmir Örneği", 5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu, (Der.) Ö. Yıldız, Gaziantep Üniversitesi Yayını.
- VATANDAŞ, C., 2007, "Sokakta Çalışan Çocukların Aileleri ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri", 5. Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sempozyumu, (Der.) Ö. Yıldız, Gaziantep Üniversitesi Yayını.
- YAPICI, Ş., YAPICI, M., 2004, "Bir Değer Olarak Çocukluk", *Üniversite ve Toplum Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, e-dergi, 4 (4).
- ZEYTİNOĞLU, S., 2001, *Çalışan Çocukların İstismarı ve İhmali*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:113.